

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

DIJANA RAVLIĆ

**ZNANJA I STAVOVI UČITELJA O PRILAGODBI LIKOVNE
KULTURE UMJETNIČKI DAROVITOJ DJECI**

DIPLOMSKI RAD

Osijek, srpanj 2015.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

**ZNANJA I STAVOVI UČITELJA O PRILAGODBI LIKOVNE
KULTURE UMJETNIČKI DAROVITOJ DJECI**

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Likovna kultura

Mentorica: doc. art. Jelena Kovačević

Sumentorica: doc. dr. sc. Ivana Sekol

Studentica: Dijana Ravlić

Matični broj: 2142

Modul: Modul C - smjer engleski jezik

Osijek, srpanj, 2015.

Zahvaljujem obitelji i prijateljima na neizmjenoj podršci i savjetima. Posebno zahvaljujem mentorici doc. art. Jeleni Kovačević te sumentorici doc. dr. sc. Ivani Sekol na bezuvjetnoj pomoći. Također zahvaljujem psihologinji Jasni Cvetković-Lay na razgovoru o darovitoj djeci te savjetima i pomoći. Bez njih ovaj rad ne bi bio potpun.

SAŽETAK

Umjetnički darovita djeca pripadaju skupini djece s posebnim potrebama. Prepoznavanje karakteristika umjetnički darovite djece od velike je važnosti, budući da mogu pogrešno biti dijagnosticirana kao hiperaktivna djeca. Cilj je ovog rada ispitati znanje i stavove učitelja o prilagođavanju likovne kulture umjetnički darovitoj djeci. U uvodnom dijelu rada navedene su definicije opće darovitosti te su opisane karakteristike darovite djece. Nadalje, opisuje se likovna kreativnost te karakteristike umjetnički darovite djece, kao i prilagođavanje likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u svijetu i u Republici Hrvatskoj. Empirijski dio rada odnosi se na istraživanje temeljeno na anonimnom upitniku u kojem su sudjelovala 93 učitelja razredne nastave. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da učitelji imaju pozitivan stav prema prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci te dosta visoko znanje o umjetnički darovitoj djeci. Ipak, ne postoji statistički značajna povezanost između tih dviju varijabli. Zaključeno je da većina učitelja smatra kako bi satnica likovne kulture trebala biti veća od trenutne te bi se na taj način osigurala i kvalitetnija nastava. Ključne riječi: znanje, stavovi, prilagodba, umjetnički darovita djeca, likovna kultura

SUMMARY

Artistically gifted children are children with special needs. Identifying characteristics of artistically gifted children is of a great importance since they may be incorrectly diagnosed as hyperactive children. The aim of this study was to examine the knowledge and attitudes of teachers towards adapting visual arts to artistically gifted children. The introductory part of the paper lists the definitions of general talent and describes the characteristics of gifted children in general. Furthermore, it describes the artistic creativity and characteristics of artistically gifted children, as well as customizing visual art lessons to artistically gifted children in the world and in Croatia. The empirical part of this research surveyed 93 element teachers who completed relevant questionnaires. The results of this study show that teachers have a positive attitude towards the adaptation of visual art lessons to artistically gifted children. Also, they had wide knowledge of artistically gifted children. No significant correlation between teachers' attitudes towards the adjustment of visual art to artistically gifted children and teacher's knowledge of artistically gifted children was found. It was concluded that the majority of teachers considered that the number of visual art lessons should be higher than at present.

Keywords: knowledge, attitude, adjustment, artistically gifted children, visual art

Sadržaj

1	UVOD	1
1.1	Darovitost	1
1.1.1	Definiranje darovitosti	1
1.1.2	Važnosti proučavanja darovitosti.....	3
1.1.3	Karakteristike darovite djece	4
1.1.4	Karakteristike učitelja darovite djece	6
1.1.5	Kako škole identificiraju darovitu djecu.....	7
1.2	Likovna kultura u osnovnoj školi	9
1.2.1	Likovna kreativnost	9
1.2.2	Obilježja spontanoga likovno-stvaralačkog izraza tijekom razvoja	11
1.2.3	Umjetnički darovita djeca	13
1.3	Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi	15
1.3.1	Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi u svijetu	15
1.3.2	Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi u Hrvatskoj	16
2	METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	18
2.1	Cilj istraživanja.....	18
2.2	Istraživačko pitanje.....	18
2.3	Uzorak	18
2.4	Instrumenti istraživanja	19
2.5	Postupak.....	20
3	REZULTATI.....	22
3.1	Znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti	22
3.2	Znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti – postotci	23
3.3	Stavovi učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi	26
3.4	Veza između znanja učitelja o umjetnički darovitoj djeci i stavova o prilagodbi kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi	30
4	RASPRAVA I ZAKLJUČAK	31
5	LITERATURA	37
6	PRILOZI	39

1 UVOD

U ovome će se diplomskom radu govoriti o tome tko su umjetnički darovita djeca, kako ih prepoznati te zašto je likovna kultura od velike važnosti.

Prema Lapaineu darovitosti se ne pristupa onako kako je to propisano Pravilnikom o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju nadarenih učenika, a to je da bi darovitim učenicima trebali biti omogućeni raznovrsni programi. Razlozi za to mogu biti materijalni, ali i kadrovski.

Ciljevi su ovoga diplomskoga rada ispitati znanja i stavove učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci.

1.1 Darovitost

1.1.1 Definiranje darovitosti

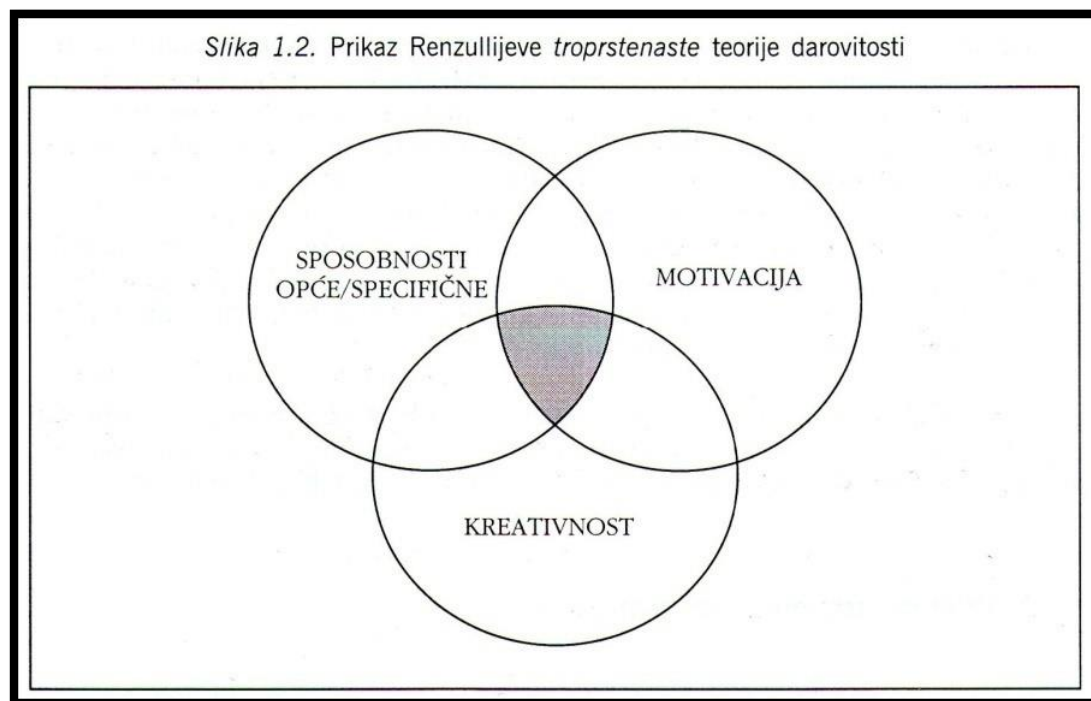
S obzirom da je darovitost složeni fenomen, potrebno ju je u ovom radu što preciznije operacionalizirati kako bi se umanjile ili izbjegle višeznačnosti u interpretacijama nalaza.

John Stuart Mill jednom je rekao: „Istina je da su darovite osobe u manjini; ali kako bi se i nekolicina sačuvala, potrebno je osigurati dobru zemlju na kojoj će rasti.“ U tim se riječima nedvojbeno krije i naglašava važnost rasta i razvoja darovitoga djeteta. Izraz „darovito dijete“ ne znači svim ljudima isto. No većina bi se složila da se pod tim pojmom misli na izuzetno razvijene potencijale i sposobnosti. Mnogi autori pokušavaju biti što precizniji pri definiranju istog. Definicije darovitosti mijenjale su se u skladu s poznavanjem njezinih karakteristika.

Jedan od teorijskih pristupa darovitosti je i Renzullijeva troprstenasta teorija darovitosti prikazana na Slika 1. Kroz tu je teoriju definirao darovitost kao interakciju između tri osnovne skupine ljudskih karakteristika - natprosječne opće sposobnosti, visoki stupanj predanosti

zadatku i visoki stupanj kreativnosti. (Yahnke Walker, 2007). Taj teorijski pristup sastoji se od triju krugova ili prstena; sposobnosti, motivacije te kreativnosti. Oni imaju zajednički presjek koji je po Renzulliju nadarenost. Ovo je model koji navodi preduvjete kako bi se potencijal razvio u darovitost (Vlahović- Štetić, 2005).

Sokrat i Platon držali su pak da darovitost znači brže pronalaženje faza znanja i postizanje daleko viših razina razumijevanja (George, 2003). Galton je jedan od prvih koji je pokušao napraviti test inteligencije, a njegova je nastojanja nastavio Binet. Njih dvojica zajedno s Termanom su pojam darovitosti, kao predmeta filozofskog istraživanja, pretvorili u predmet istraživanja razlika u intelektu (George, 2003).

Slika 1. Prikaz Renzullijeve troprstenaste teorije darovitosti (Vlahović-Štetić, 2005:17)

Francoys Gagne darovitost je definirao kao istaknutost prirodnog potencijala na najmanje jednom području. Rekao je kako se talent razvija kroz sustavni trening i vježbu. Smatra kako netko može biti intelektualno darovit, ali ne mora nužno biti i akademski talentiran (Yahnke Walker, 2007).

Izvadci iz Državnoga pedagoškog standarda osnovnoškolskoga odgoja i obrazovanja (Narodne novine, 63/2008), Članak 2. navode sljedeću definiciju darovitosti: „Učenik

natprosječnih sposobnosti u jednom (talentirani) ili više područja, uključujući intelektualno, akademsko, kreativno ili psihomotoričko područje.“ (Bouillet, 2010:222).

Prema Ellen Winner termin darovitost znači opću sposobnost koja se procjenjuje IQ testom ili školskim uspjehom koji korelira s kvocijentom inteligencije (Winner, 2005).

Svi se autori slažu oko jednoga, a to je da darovita djeca pokazuju mogućnost dostizanja izvanredno visokih razina postignuća u odnosu na svoje vršnjake ili okruženje.

Osobito je važna ona definicija koju postavi neka škola i kao takvu je prihvati u svojoj „politici“ prema darovitoj djeci jer se na temelju toga određuju koja će djeca biti uključena u posebni program za koji se ta škola odluči provoditi.

Cvetković Lay u svojoj knjizi „Ja hoću i mogu više“ govori da je darovitost skup svih osobina i sposobnosti koje su urođene, a omogućavaju postizanje natprosječnih rezultata (Cvetković Lay, 1995). Zadnje spomenuta definicija najbliže opisuje darovitost.

1.1.2 Važnosti proučavanja darovitosti

Općenito se u društvu pridaje slaba pozornost darovitoj djeci. Također se slabo obraća pozornost na prepoznavanje i odgajanje djece s izuzetnim sposobnostima, a sredstva koja se utroše na obrazovanje darovite djece uglavnom su sredstva koja odlaze umjereno darovitoj djeci, a ne onoj djeci koja su izuzetno darovita. Kao što se posebna sredstva osiguravaju ostaloj djeci s posebnim potrebama, tako bi se trebala osigurati neka sredstva i darovitoj djeci koja također pripadaju toj kategoriji. Kao da je smetnuto s uma da darovita djeca pripadaju kategoriji djece s posebnim potrebama. Darovitost zaslužuje punu pozornost unutar temeljnoga znanstvenoga istraživanja. Ellen Winner smatra kako bi se trebala obratiti jednaka pozornost na autističnu djecu, djecu s teškoćama u učenju i darovitu djecu (Winner, 2005).

Da se darovitosti pristupa vrlo površno i oskudno te da su darovita djeca uglavnom zanemarena govori u prilog istraživanje koje je navela Vlahović-Štetić 2005. godine, a koje je

provedeno u 118 osnovnih i 53 srednje škole u Hrvatskoj. Ispitivao se udio osnovnih i srednjih škola koje planski i sustavno provode identifikaciju darovite djece. U osnovnim školama 17% planski i sustavno provodi identifikaciju, 29.9% donekle provodi, a 53.1% ne provodi planski i sustavno identifikaciju darovite djece. U srednjim školama rezultati su još više poražavajući gdje 9.4% provodi, 17% donekle provodi, a 73.6% ne provodi planski i sustavno identifikaciju darovite djece. Svakako treba napomenuti da su u tim školama bili zaposleni psiholozi, što daje za misliti kakvo li je tek stanje u školama koje nemaju psihologe. Važno je dovoljno rano prepoznati znakove u ponašanju koji upućuju na darovitost kako bi se takvom djetetu moglo primjereno pristupiti.

1.1.3 Karakteristike darovite djece

Valja razlikovati darovitu i bistru djecu. George (2005) navodi nekoliko osobina bistre i darovite djece koje su prikazane u Tablici 1.

No kako prepoznati znakove darovitosti? Koji su to odlučujući elementi koji čine neko dijete darovitim? Cvetković- Lay (2010) govori kako su rani znakovi rano ovladavanje jezikom, što podrazumijeva upotrebu cijelih rečenica u vrlo ranoj dobi, odnosno je li dijete sposobno sastaviti rečenicu bez tuđe pomoći. Nadalje, bogatiji rječnik, zanimanje za knjige, izuzetno uočavanje stvarnosti oko sebe, rano shvaćanje uzroka i posljedica te istaknut smisao za humor samo su neki pokazatelji rane darovitosti. Jedna od karakteristika darovite djece jest i perfekcionizam.

Ellen Winner navodi tri bitna čimbenika po kojima se darovita djeca prepoznaju. To su redom: „1. Prijevremena razvijenost - darovita djeca razvijaju se prije vremena. Prve korake u svladavanju nekog područja poduzimaju ranije no što je to uobičajeno. Jednako tako, u tom području napreduju brže od prosječne djece jer u njemu lako uče.

<i>Tablica 1. Osobine bistre i darovite djece</i>	
BISTRO DIJETE	DAROVITO DIJETE
Zainteresirano je	Izrazito je znatiželjno
Odgovara na pitanja	Raspravlja do u detalje
Zna odgovore	Postavlja pitanja
Pri vrhu je u grupi	Gleda dalje od grupe
Shvaća što nešto znači	Samostalno izvodi zaključke
Živahno je pri promatranju	Pomno promatra
Dovršava ono što radi	Pokreće projekte
Ima dobre ideje	Ima neobične ideje
Uživa u školi	Uživa u učenju
Ima dobro pamćenje	Dobro pretpostavlja
Poslušno izvršava zadatke	Vrlo je kritično
Receptivno je	Strastveno je
Laku uči	Već sve zna
Voli izlaganja u dijelovima	Voli kompleksnost u izlaganju
Voli društvo vršnjaka	Draži su mu odrasli ili starija djeca
Upija informacije	Manipulira informacijama

2. Inzistiranje da sviraju po svom - darovita djeca, osim što uče brže od prosječne ili čak bistre djece, uče drukčije i s obzirom na kvalitetu. Ona sviraju po svom: od odraslih traže minimum pomoći i mentorstva pri svladavanju područja u kojima su aktivna jer uglavnom uče samostalno.

3. Žar za svladavanjem - darovita djeca istinski su motivirana da shvate smisao područja u kojem pokazuju znakove prijevremene razvijenosti. Izražavaju intenzivan i opsesivan interes, sposobnost oštrog fokusiranja i ono što ja nazivam žarom za svladavanjem. Kad su zaokupljena učenjem u području u kojem su aktivna, proživljavaju stanja „tečnosti“- optimalna stanja pri kojima se potpuno udubljuju i izgube osjećaj za vanjski svijet.“ (Winner, 2005:2-3) Na ta se tri načina darovita djeca razlikuju od prosječne djece koja su vrijedna i motivirana za marljiv rad.

Valja napomenuti da se uza sve karakteristike darovita djeca mogu pogrešno dijagnosticirati kao hiperaktivna ili kao djeca s poremećajem pomanjkanja pažnje (tzv. ADD) (Winner, 2005).

Promatranje i uočavanje karakterističnoga ponašanja darovitoga učenika je jako bitno, stoga Cvetković-Lay nudi listu koje bi trebalo zamijetiti u ponašanju djeteta. Lista je prikazana u Tablici 2.

<i>Tablica 2. Karakteristično ponašanje darovitoga učenika</i>	
1.	Ispravno koristi bogat rječnik ili pita za novu riječ koju je čulo u priči i sada je upotrebljava
2.	Koristi metafore ili analogije
3.	Sponatno stvara pjesme ili priče
4.	Stvara zanimljive oblike i metode s kockama različitih veličina ili drugim građevnim materijalom ili materijalom za crtanje
5.	Prilagođava svoj jezik mnogo mlađem djetetu
6.	Vješto sastavlja nove ili teške slagalice
7.	Kaže ili učini nešto što ukazuje na osjećaj za humor
8.	Izražava shvaćanje apstraktnih ili složenih pojmova kao što su smrt, vrijeme ili elektricitet
9.	Novom vještinom, novim pojmom ili pjesmom ovlada neobičajenom brzinom ili svlada neku vještinu koju ste mu predočili prije kratkog vremena
10.	Sposobno je orijentirati se u okolini
11.	Koristi govor za razmjenu ideja i informacija s drugom djecom
12.	Postane potpuno zaokupljeno nekom vrstom znanja
13.	Pokazuje veliko zanimanje i vještinu u slaganju i grupiranju stvari
14.	Izdvaja i preslaguje stvari izuzetnom vještinom
15.	Uspijeva razlučiti lijevo i desno u odnosu prema vlastitom tijelu i u odnosu prema tijelu druge osobe ili razumije kako skretati ulijevo i udesno
16.	Misaono povezuje prošla i sadašnja iskustva
17.	Svojim ponašanjem pokazuje osjetljivost za potrebe i osjećaje druge djece i odraslih
18.	Sposobno je slijediti složeniju uputu koja se odnosi na više stvari u nizu ili brzo usvaja više novih pojmova
19.	Neobičajeno pažljivo uočava promjene u neposrednoj okolini, male promjene u uređenju prostorije, na vašoj frizuri
20.	Koristi verbalne vještine u razrješavanju sukoba ili utjecaju na drugu djecu

1.1.4 Karakteristike učitelja darovite djece

Učitelj ima veliku ulogu u odgoju i obrazovanju. Učiteljeva je uloga stvoriti ugodno i poticajno ozračje za učenje. On je tu kako bi bio motivator ili vodič, a ne kako bi dijelio informacije. Dobri se učitelji ne bi trebali osjećati ugroženo ukoliko je neko darovito dijete inteligentnije. Štoviše, takvu djecu trebaju još više poticati i usmjeravati. Učitelji trebaju pokazivati fleksibilnost, otvorenost, suosjećajnost i humor. Evo kako nekoliko različitih autora navode slične karakteristike učitelja darovite djece:

N. Davis (1954) navodi ljubaznost i razumijevanje, strpljivost, pravednost, smisao za humor, demokratski stav te fleksibilnost. J.J.Gallagher (1976) spominje kreativnost, originalnost, fizičku energiju, vještinu poučavanja drugih kao važnije karakteristike učitelja darovite djece. J.Whitemore (1980) opisao je učitelje nadarenih kao one učitelje koji su fleksibilni, koji potiču učenike na divergentno mišljenje te koji nalaze zadovoljstvo poučavajući darovitu djecu. M. Lindsey (1980) na osnovu empirijskih spoznaja karakterizira uspješne učitelje u radu s nadarenom djecom. Prema njemu, karakteristike takvih učitelja su senzibilnost prema drugima, natprosječni intelektualni interesi te odgovornost. C.C. Schmitz i J. Galbraith (1985) ističu smisao za humor, pozitivne stavove prema samoobrazovanju, visoke vještine komunikacije i grupnoga vođenja te savjetovanja (Koren, Ivezić-Pasini, 1989).

Osim spomenutih karakteristika učitelja darovite djece koje daju različiti autori, svakako se treba osvrnuti i na mišljenje učenika. Najčešće osobine koje su učenici navodili su smisao za humor te razumijevanje. Rjeđe su navodili fleksibilnost i inteligenciju, a najrjeđe grupno vođenje (Koren, Ivezić-Pasini, 1989).

Proučavajući slične stavove različitih autora, nedvojbeno se postavlja pitanje trebaju li učitelji darovite djece i sami biti daroviti. Logično je da su ispodprosječne sposobnosti za takav rad nepoželjne, odnosno da su iznadprosječne sposobnosti poželjne. Ukoliko sam učitelj nije kreativan, treba biti motiviran za rad s darovitom djecom i otvoren prema novim iskustvima. Učitelji trebaju prepoznati, otkriti, poticati i motivirati darovitu djecu na rad.

1.1.5 Kako škole identificiraju darovitu djecu

Kako bi darovitu djecu okarakterizirali kao takvu, ona se moraju podvrgnuti testovima kao izvorima informacija. Moraju se identificirati kao takvima. Identifikacija podrazumijeva stručno utvrđivanje jesu li znakovi razvijenije sposobnosti uistinu opaženi i prepoznati (Čudina-Obradović, 1991).

Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju darovitih učenika, Članak 4. navodi da učitelji i stručni suradnici osnovne škole (učitelji razredne nastave, psiholog, pedagog i drugi stručnjaci) uočavaju i procjenjuju osobine darovitih učenika (Bouillet, 2010).

Izvadak iz Državnoga pedagoškog standarda osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja (Narodne novine, 23/2008), Članak 38. navodi kako škola mora sustavno provoditi identifikaciju i praćenje darovitih učenika tijekom cijele školske godine, a o tome je također obvezna sastaviti izvješće u suradnji sa stručnim školskim timom (Bouillet, 2010).

Yahnke Walker (2010) navodi kako školski postupak za identifikaciju učenika kojima treba program za darovite treba sadržavati elemente poput opsežnoga i koordiniranoga ulaganja za utvrđivanje kvalificiranosti, sredstva koja mjere razne sposobnosti, talente, snagu i potrebe, profil sposobnosti i potrebe svakog učenika kako bi pomogli u planiranju odgovarajućih postupaka djelovanja, pisana pravila koja uključuju procedure za pristanak roditelja, učenikovo sudjelovanje u programu, ponovnu procjenu učenika, napuštanje programa i proces pritužbi.

Škole uzimaju u obzir mišljenja roditelja, učenikove rezultate i uspjeh, no najviše uzima u obzir IQ testove, testove uspjeha i mišljenje učitelja. Što više podataka o djetetu škola ima, to se program može bolje prilagoditi djetetovim potrebama.

Identifikacija darovitih učenika ovisi o tome kako je sama darovitost definirana (Yahnke Walker, 2010). Drugim riječima, ukoliko se darovitim učenicima smatraju svi oni čiji je IQ veći od 130, onda će se koristiti upravo takav IQ test te će svi oni koji postignu 130 ili više bodova biti uključeni u program za darovite. Važno je napomenuti da identifikacijski proces koji škola koristi mora biti usko povezan s programom i nastavničkim planom koji provodi. (Yahne Walker, 2010). Cijeli taj postupak identifikacije trebao bi biti javan.

Koordinator školskog programa za darovite ili ravnatelj trebao bi znati sve o spomenutoj proceduri te bi trebao sve objasniti roditeljima. Uz identifikaciju i postupak odabira, trebao bi postojati i postupak za napuštanje programa ukoliko dijete ne želi više ići po programu za darovite, odnosno ako program nije djetetu primjeren.

1.2 Likovna kultura u osnovnoj školi

1.2.1 Likovna kreativnost

Pojam darovitost u uskoj je vezi s pojmom kreativnosti. To je sposobnost koju možemo lako prepoznati po originalnosti i neuobičajenosti, bilo u smislu pitanja, izjava ili rješenja nekih problema (Cvetković-Lay, Sekulić Majurec, 2008).

Kako postoji velik broj definicija darovitosti, tako postoji velik broj definicija kreativnosti. Ipak, jedna od općenitih definicija kreativnosti glasi kako je ona rezultat ljudskoga rada koji je istovremen i originalan te koristan i prilagodljiv (Brešan, 2008). Brešan navodi vrste kreativnosti prema Teyloru, a to su „(1) Ekspresivna kreativnost - osnovna je kreativnost jasno izražena kao sposobnost variranja, karakteristična je za djecu u radu prvoga poteza, (2) Produktivna kreativnost - viša je razina kreativnosti oblikovana većom vještinom i tehnikom, (3) Inovativna kreativnost - visoka je razina koju kategorizira dosjetljivost u kombiniranju materijala, tehnika i metoda, kao i fleksibilnost. Moć zapažanja, uz dosjetljivost korištenja postojećeg znanja mogu dovesti do ovog oblika kreativnosti. (4) Inventivna kreativnost - vrhunska je razina kreativnosti koja dolazi do potpunog i sveukupnog razumijevanja u nekom području. (5) Emergentna kreativnost - vrhunska je, revolucionarna kreativnost koja je sposobna nadrastiti stare i oblikuje sasvim nove složenije principe.“ (Brešan, 2008:8).

Proces kreativnosti ne bi mogao proći bez divergentnoga mišljenja, odnosno traženja originalnih rješenja problema. Divergentno je mišljenje prema Guilfordu: redefinicija, fluentnost, originalnost, osjetljivost za probleme, fleksibilnost te elaboracija. (Grgurić, Jakubin, 1996).

Ozimec (1996) spominje pojam kreativne percepcije koja je za likovnost od velike važnosti. Naime pod tim se pojmom kriju karakteristike poput lakoće opažanja detalja, otkrivanja

novoga na poznatome, inventivnoga doživljavanja osjetilima, otkrivanja novih funkcija otprije poznatih stvari te lakoće u nalaženju analogija.

Od velike je važnosti poticati stvaralačku klimu i kreativnost u razredu. Važno je također da učitelji budu u ulozi motivatora koji će pobuditi zainteresiranost, razvijati i poticati divergentno mišljenje. Osim učitelja, roditelji, ali i škola trebaju poticati djetetovo likovno izražavanje, njegovu domišljatost te na taj način stvarati ugodnu, poticajnu klimu. Važno je pred učenike stavljati likovne probleme i na taj način zaintrigirati njihovu maštu. Nikada ne treba učenicima ponuditi gotovo likovno rješenje jer ono sputava divergentno mišljenje i kreativnost, ne potiče motiviranost već pobuđuje dosadu jer dijete nema što otkrivati, nema se čime zanimati.

Grgurić, Jakubin (1996) navode kako odgoj kreativnosti proizlazi iz načina na koji se problemu pristupa, iz namjere da se pronađu drugačija rješenja, a odbace ustaljeni i poznati putovi. Likovna se kreativnost i divergentno mišljenje, sve djece pa tako i darovite, mogu razvijati unutar redovnoga sata, nisu nužno potrebni dodatni sati samo za one učenike koji žele ići. Grgurić, Jakubin daju nekoliko postupaka kako bi učitelj mogao poticati učenike na kreativnost pa tako kažu da bi učitelji trebali poticati učenike na samostalno stvaranje ideja. Komunikacija je izuzetno bitna, stoga bi učitelji trebali, u jednoj opuštenoj atmosferi, pričati o njihovim idejama i mislima. Svaki je učenik osoba za sebe, stoga su radovi učenika različiti radovi svojstveni samo njima. Učitelj bi to trebao znati te, imajući to na umu, prihvatiti i cijiniti ideje i učenikova rješenja. Učenici se mogu usmjeravati na drugačija rješenja, ali jedino alternativnim, poticajnim pitanjima. Nikako ne treba nametati učeniku svoje ideje i stavove, a njihove označavati kao pogrešne (Grgurić, Jakubin, 1996).

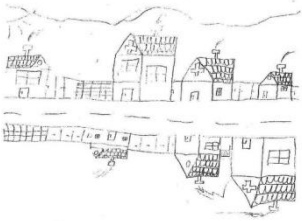
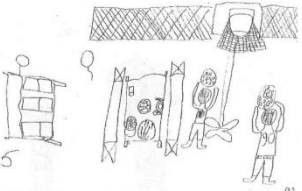
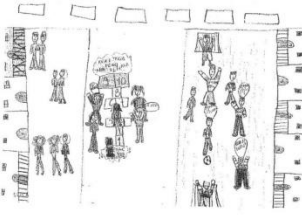
1.2.2 Obilježja spontanoga likovno-stvaralačkog izraza tijekom razvoja

Dječji likovni izraz jest izraz spontanosti i prirodnosti. Dok se likovno izražavaju, djeca otvoreno pričaju o toj aktivnosti i osjećajima. Obilježja dječjega likovnoga izraza su spontanost, skladnost, ritmičnost te ekspresija (Grgurić, Jakubin, 1996).

Dijete oduševljava materijal s kojim radi, ali i sam proces izražavanja, pokret. Upravo su pokret i akcija ono što dijete najviše oduševljava. „Sva djeca prolaze kroz fazu šaranja, fazu sheme, fazu razvijene sheme, fazu oblika i pojava potom kroz fazu koju obilježava sposobnost potpunijeg zapažanja uključujući i perspektivni prikaz optičke stvarnosti te kroz fazu koja se očituje većim stupnjem individualnih karakteristika likovnog izraza i kreativnim procesom sličnim odraslom umjetniku.“ (Herceg, Rončević, Karlavaris, 2010:53) Faza oblika i pojava karakteristična je faza za školsku dob jer se prikazuju profil, pokret te osnovni prostorni odnosi, a realnost prikaza figura se povećava (Herceg, Rončević, Karlavaris, 2010).

Prema Brešan, djeca u razrednoj nastavi pripadaju fazi intelektualnoga realizma, a detaljniji opis nalazi se u Tablici 3.

Tablica 3. Obilježja spontanoga likovno-stvaralačkoga izraza tijekom razvoja u djece osnovnoškolske dobi (7-12 godina)

Primjer spontanoga likovno-stvaralačkoga izraza tijekom razvoja	Faza razvoja	Opis faze razvoja
 <p>Sl. 24 Marija, 6 godina, <i>Na livadi</i></p>	<p>Faza intelektualnoga realizma</p>	<p>Pojavljuju se počeci apstraktnoga mišljenja te šablonizirani način rada. U ljudskom liku pojavljuje se profil, polagano i pokret te sve veća vizualna objektivnost u prikazu „životnih sadržaja“ (Grgurić, Jakubin, 1996).</p>
 <p>Sl. 28 Josip, 7 godina, <i>Moj rođendan</i></p>		<p>Možemo razlikovati neke načine likovnoga izražavanja kao transparentnost prikaza (Rontgenski prikaz), prikaz akcije u fazama kretanja (vremenska dimenzija), emocijska proporcija, rasklapanje oblika, prevaljivanje oblika, vertikalna i obrnuta perspektiva i poliperspektiva (Grgurić, Jakubin, 1996).</p>
 <p>Sl. 30 Karlo, 8 godina, <i>Moja ulica</i></p>		
 <p>Sl. 33 Luka, 9 godina, <i>Moj rođendan</i></p>		
 <p>Sl. 38 Antonis, 10 godina, <i>Ulica</i></p>		

1.2.3 Umjetnički darovita djeca

Djeca s izuzetnim sposobnostima u likovnoj umjetnosti posjeduju sva tri čimbenika darovitosti, a to su razvijanje sposobnosti prije vremena, posjedovanje žara za svladavanjem te karakteristično „sviranje“ po svom (Winner, 2005). Umjetnički darovitoj djeci crtanje je gotovo opsesija. Ono što je karakteristično za umjetnički darovito dijete jest da ono crta daleko realističnije i manje shematski od crteža koji su tipični za njegove godine (Winner, 2005). Dok su još vrlo maleni, djeca rijetko crtaju na temelju promatranja. No, za umjetnički darovitu djecu, crtanje na temelju promatranja stvara izazov. Ona neće precrtavati što vide, već će na temelju vlastitih ideja crtati ekscentrične interpretacije onoga što vide (Winner, 2005). Kao što je ranije spomenuto, izazov ih motivira za stvaranjem. Umjetnički darovita djeca manipuliraju svojim okruženjem kako bi ga učinili stimulativnijim (Winner, 2005). Neka umjetnički darovita djeca mogu biti očarana drugim vrstama vizualno-prostornih aktivnosti poput slagalica i kocaka. Slažući ih, sebi stvaraju veće izazove miješanjem dijelova različitih slagalica.

Osim na likovne sposobnosti, umjetnička se darovitost može odnositi i na pojedina likovna područja poput kiparstva, slikanja ili crtanja (Herceg, Rončević, Karlavari, 2010).

Umjetnički darovita djeca često označavaju predmete po bojama. Kad počinju pisati slova, ona nikada nisu zapisana standardnim načinom, već su gotovo uvijek personalizirana, odnosno ukrašena na način na koji se djetetu sviđa. Takva djeca jednostavno mogu odbijati pisati slova na način na koji sva ostala djeca pišu.

Vizualno-prostorna prijevremena razvijenost jedna je od sposobnosti umjetnički darovitoga djeteta koja mu omogućuje trodimenzionalne predmete „prenijeti“ na dvodimenzionalnu površinu. Ta djeca ne prikazuju uopćeni predmet nego se njihovi crteži sastoje od mnogobrojnih detalja (Winner, 2005). Zbog te sposobnosti, crteži umjetnički darovite djece izgledaju realističnije nego crteži njihovih prosječnih vršnjaka. Valja napomenuti kako je sam čin crtanja kod umjetnički darovite djece vrlo lagan i brz te da svoj crtež mogu započeti iz bilo kojega dijela predmeta koji se crta (Winner, 2005).

Umjetnički darovita djeca crtaju predmete u različitim položajima koji su što izazovniji za crtanje. Na svojim crtežima radije upotrebljavaju „dinamičnu ravnotežu“ što znači da veći oblik na desnoj strani može biti u ravnoteži s manjim oblikom na lijevoj strani, koji postiže dodatnu težinu intenzivnom bojom (Winner, 2005). Drugim riječima, crtež nije simetričan, ali je ipak u ravnoteži. Sljedeća karakteristika crteža umjetnički darovite djece su vizualne pripovijetke koje umjetnički darovita djeca u svojim crtežima stvaraju zamišljanjem neke radnje ili likova. Na taj način vrlo uspješno mogu ispričati duge i zamršene priče, koristeći se svojim crtežima kao ilustracijama.

Umjetnički daroviti učenici bi mogli proći nezapaženo ako bi se njihovu nadarenost u umjetnosti ili glazbi tražilo postizanjem IQ rezultata. Razlozi za takav zaključak su što se testovi inteligencije uglavnom baziraju na verbalna i matematička područja, a takva neravnomjernost može sniziti broj bodova na IQ testovima darovite djece u području likovne kulture. Naime, umjetnički darovita djeca posjeduju sposobnosti koje nisu povezane s većinom onih koji se u testovima inteligencije procjenjuju. Dok IQ testovi mjere verbalne i numeričke sposobnosti te apstraktno rasuđivanje, crtačka se darovitost oslanja na vizualno-prostorne vještine (Winner, 2005).

Tako imamo slučajeve da daroviti crtači imaju problema u čitanju ili logičkom mišljenju i matematici, a s druge strane izuzetno dobro pamte i vide pa viđeno vješto prenose na papir. Daroviti su crtači uspješni u prepoznavanju geometrijskih likova. Ističu se u vizualnoj sposobnosti zamišljanja prema mjerama sposobnosti prepoznavanja nepotpunih slika. (Winner, 2005). Oni također bolje nego ostala djeca mogu prepoznati oblike u različitim uzorcima u prostoru koji ih okružuje, npr. vide lice na mramornim pločicama. Ta sposobnost darovite djece u području likovne umjetnosti nije povezana s verbalnim IQ-om.

1.3 Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi

1.3.1 Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi u svijetu

Prema Cvetković Lay (1995) u Sjedinjenim Američkim Državama postoji oko 60 programa za darovitu djecu predškolskoga i ranoga školskoga uzrasta. Umjetnički darovita djeca također su ubrojena. Svi programi osiguravaju zadovoljavanje potreba ove široke populacije. Pri prijemu djeca se ispituju testovima inteligencije. Potom se i djeca i roditelji intervjuiraju kako bi se prikupilo što je više moguće informacija. Od djece se očekuje da pokažu socijalnu zrelost kao i akademski talent (Cvetković-Lay, 1995).

U zadnjih nekoliko godina u Velikoj Britaniji sve državne škole organiziraju posebnu skrb za darovitu djecu. Djeca s pet godina polaze u školu, a ona koja su iznimno bistra polaze i s četiri godine. Način rada, organizacija odgojno-obrazovnog procesa kao i prostori u kojima djeca borave su prilagođeni potrebama takve djece (Cvetković-Lay, 1995).

Koliko će likovna kultura moći biti prilagođena posebnim potrebama djeteta, ovisi i o satnici koju ona zauzima. Važno je napomenuti kako Hrvatska ima samo jedan sat likovne kulture tjedno u svojim školama, dok se satnica u većini zemalja EU kreće između 2 do 4 sata tjedno (Tomljanović, 2012). Naposljetku obogaćeni kurikulum omogućuje djetetu stjecanje raznovrsnoga znanja koja se šire uključivanjem srodnih područja te produbljuju istraživačkim pristupom. (Cvetković-Lay, 1995).

Privatna škola Roeper School u Bloomfield Hillsu, Michigan prima djecu od 3. do 12. godine. Darovita djeca uče u mješovitim dobnim skupinama u otvoreno koncipiranom okruženju. Naglašava se emotivno učenje u malim skupinama koje se izmjenjuju i kreativni pristup rješavanju problema korištenjem divergentnih misaonih vještina (Cvetković-Lay, 1995).

Da nas umjetnost uči misliti dokazuju i brojna istraživanja provedena u američkim srednjim školama. Naime, učenici u školama s većim udjelom umjetničkoga programa imaju bolje rezultate i na ostalim područjima, kako prirodnim tako i društvenim (Tomljanović, 2012).

1.3.2 Prilagodba likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi u Hrvatskoj

Likovni odgoj potiče stvaralačke radne sposobnosti učenika jer nije opterećen nepotrebnim činjenicama. Učenik prema svojem iskustvu, intresu te mogućnostima rješava zadatke samostalno. U osnovnoj školi svojim sadržajima, oblicima rada te metodama, likovna kultura obuhvaća cjelokupno područje vizualne kulture (Roca, 1981).

Uzmu li se u obzir stavovi učitelja prema likovnoj kulturi i umjetnički darovitoj djeci, treba napomenuti kako se učitelji s pozitivnim stavom prema likovnoj kulturi i umjetnički darovitoj djeci trude osigurati pozitivno okruženje koje bi za takvu djecu bilo plodonosno, odnosno koje bi razvilo njihove potencijale. Sukladno tome, negativni stavovi učitelja nepovoljno utječu na razredno okruženje (Borić, Perković Krijan, 2014.) U istraživanju koje su Borić i Perković Krijan 2014. godine provele na 209 učitelja razredne nastave u Brodsko-posavskoj županiji, utvrđeno je kako učitelji razredne nastave imaju pozitivan stav prema potrebama općenito darovitih učenika, ali da izražavaju izrazito negodovanje prema akceleraciji i preskakanju razreda te grupiranju učenika po mogućnostima. Takav stav može reflektirati predrasudu društva prema darovitima zbog nedostatka znanja o darovitim učenicima i njihovom obrazovanju (Borić, Perković Krijan, 2014).

Lapaine (1998) navodi kako je nastava likovne izobrazbe (vizualno-likovni odgoj i obrazovanje) od velike važnosti za fizički, emotivan, intelektualan i kreativan razvoj djeteta te nosi važnu ulogu u njegovu cjelovitu odgoju i obrazovanju.

Kao što je ranije navedeno, Hrvatska ima samo jedan sat likovne kulture tjedno u svojim školama dok se satnica u većini zemalja EU kreće između 2 do 4 sata tjedno. Petra

Tomljanović (2012) na Slici 3. vizualno uspoređuje broj sati likovne kulture tijekom osnovnog školovanja u pojedinim zemljama Europe. U usporedbi sa Švedskom koja ima 1680 sati, Hrvatska ima tek 280 sati likovne kulture tijekom osnovnog školovanja.

Slika 3. Usporedba broja sati likovne kulture tijekom osnovnoga školovanja u pojedinim europskim zemljama (Preuzeto sa <http://pogledaj.to/drugestvari/zasto-je-nuzno-povecati-broj-sati-likovnog-obrazovanja-u-skolama/>, 25. 4. 2015.)

2 METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1 Cilj istraživanja

Osnovna je svrha ovoga istraživanja ispitati znanje i stavove učitelja o prilagođavanju likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi, prilagođavaju li oni sami likovnu kulturu umjetnički darovitoj djeci, u kojoj mjeri i kako. Stavovi učitelja o umjetnički darovitoj djeci i likovnoj kulturi su od izuzetne važnosti jer su učitelji osobe koje nose važnu ulogu u prepoznavanju umjetnički darovite djece u razredu te u njihovom daljnjem razvoju.

2.2 Istraživačko pitanje

Prilagođavaju li učitelji razredne nastave likovnu kulturu umjetnički darovitoj djeci te koja su njihova znanja i stavovi prema likovnoj kulturi i umjetnički darovitoj djeci.

2.3 Uzorak

Istraživanje je provedeno među učiteljicama i učiteljima u osnovnim školama i to na području Virovitičko-podravske županije (Cabuna, Suhopolje, Slatina, Virovitica), Osijeka, Vukovara, Zagreba te na društvenim mrežama udruga učitelja. Broj učitelja koji je online popunio upitnik iznosi 39, dok je 54 učitelja popunilo papirnu verziju upitnika. Ukupan broj popunjenih upitnika iznosi 93.

Nakon telefonskoga kontaktiranja ravnatelja i pedagoga, dogovoren je susret s ravnateljima na kojemu su detaljnije objašnjeni ciljevi istraživanja, tema, ali i sam upitnik. Svi ravnatelji spomenutih škola dobili su ovjerenu i, od strane prodekanice za znanost, potpisanu zamolbu za provođenje istraživanja među učiteljima njihovih škola. Nisu svi učitelji dogovoreni škola

pristali sudjelovati u istraživanju. Od ukupno 11 škola s područja grada Osijeka i Virovitičko-podravske županije, 5 škola odbilo je suradnju u istraživanju.

Zbog nedovoljnoga broja papirno popunjenih upitnika, napravljena je i online verzija upitnika koja je bila podijeljena na grupama učitelja, na društvenoj stranici Facebook te, zajedno sa skeniranom zamolbom za provedbu istraživanja, poslana na 79 mail adresa osnovnih škola grada Zagreba.

Od ukupnoga broja učitelja, 5 su bila muškoga spola, a 88 ženskoga spola. Najveći broj učitelja (36.5%) bio je između 46 i 55 godina starosti, a najmanji broj učitelja (7.5%) bio je do 25 godina starosti. Isti postotak učitelja bio je preko 56 godina starosti. Visoku stručnu spremu imalo je 63.4% učitelja, dok je njih 36.5% imalo višu stručnu spremu. Najveći broj učitelja (23.7%) imao je do 5 godina radnoga staža, dok je samo 6.4% imalo preko 35 godina radnoga staža. Tijekom svoga radnoga vijeka, 55.9% učitelja u svom je razredu imalo dijete darovito u nekom području, 32.2% učitelja se izjasnilo kako nije imalo do sada u svom razredu nijedno dijete darovito u nekom području, dok 11.8% učitelja trenutno ima darovito dijete u nekom području u svome razredu. Ukupno je 67.7% učitelja imalo iskustva s darovitom djecom u bilo kojem području u svome razredu. Osim izravnoga iskustva s darovitom djecom, učitelji su o darovitoj djeci imali prilike slušati na stručnim skupovima, tijekom fakultetskoga obrazovanja, preko medija te iz stručne literature o darovitoj djeci.

2.4 Instrumenti istraživanja

Za potrebe ovoga istraživanja konstruiran je upitnik znanja i stavova učitelja razredne nastave o likovnoj kulturi i umjetnički darovitoj djeci. Upitnik je prvo pilotiran na manjem uzorku od 15 ispitanika. Nakon pilot studije, konačna verzija upitnika sastojala se od četiri dijela. Prvi dio ispitao je osnovne sociodemografske podatke o ispitanicima (spol, dob, obrazovanje, godine radnoga staža, jesu li u svom razredu imali darovito dijete u bilo kojem području te gdje su do sada imali prilike slušati o darovitoj djeci). Drugi dio sastojao se od 22 tvrdnje kojima su se ispitivala znanja učitelja razredne nastave o darovitoj djeci. Sva pitanja

znanja bila su zatvorenoga tipa te se učiteljima pružala mogućnost da odgovore slažu li se ili se ne slažu s navedenom tvrdnjom. Točnim odgovorima bila dodijeljena je vrijednost 1, a netočnim 0. Treći dio sastojao se od 23 tvrdnje koje su ispitivale stavove učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci. Ispitanici su stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom iskazali putem petostupanjske skale (1 = potpuno se ne slažem, 2 = ne slažem se, 3 = niti se slažem, niti se ne slažem, 4 = slažem se, 5 = potpuno se slažem). Kako su neke tvrdnje označavale pozitivne, a neke negativne stavove prema prilagodbi likovne kulture umjetnički nadarenoj djeci, negativne tvrdnje bile su rekodirane tako da je u konačnici veći završni rezultat na skali stavova značio pozitivnije stavove prema prilagodbi likovne kulture umjetnički nadarenoj djeci. Upitnik znanja i stavova u cijelosti je dostupan u Prilogu 1. Četvrti dio upitnika sastojao se od otvorenih pitanja na koja su učitelji mogli dati odgovor što misle (ukoliko tako misle) zašto je likovna kultura zanemarena u odgojno-obrazovnom sustavu te koje sve metode koriste kako bi nastavu likovne kulture prilagodili umjetnički darovitom učeniku u razredu, ukoliko takvo dijete imaju.

2.5 Postupak

Dopuštenje za istraživanje prvo je zatražena telefonski od ravnatelja odabranih škola. Ravnatelji su prvo kontaktirani telefonom, a zatim je obavljen i informativni razgovor s njima u školi. Na informativnom razgovoru, ravnateljima su objašnjeni ciljevi istraživanja te pokazani mjerni instrumenti. Osim spomenutoga, ravnateljima je dostavljena ovjerena i pisana zamolba za provođenje istraživanja u njihovoj školi. Nakon što su ravnatelji dopustili istraživanje u svojoj školi, istraživač je pitao učitelje jesu li zainteresirani sudjelovati u istraživanju. Učiteljima koji su pristali sudjelovati u istraživanju naglašeno je da je istraživanje anonimno te su im bili podijeljeni mjerni instrumenti, odnosno upitnik.

Vrijeme ispunjavanja upitnika nije bilo ograničeno. Svaki je učitelj dobio onoliko vremena koliko mu je bilo potrebno za rješavanje upitnika. Učitelji su upitnike mogli riješiti odmah u školi ili kod kuće. Svakoj je školi podijeljeno onoliko upitnika koliko je bilo zainteresiranih

učitelja razredne nastave. Nekoliko je škola odbilo suradnju jer su učitelji, osim u ovome, sudjelovali i u drugim istraživanjima.

Online verzija upitnika napravljena je pomoću Google Drive programa u koji su bila unesena sva pitanja kao i u papirnoj verziji upitnika. Ova je verzija upitnika bila podijeljena na grupama učitelja razredne nastave na društvenoj stranici Facebook te, zajedno sa skeniranom zamolbom za provedbu istraživanja, poslana na 79 mail adresa osnovnih škola grada Zagreba. Kroz dva tjedna 39-ero učiteljica i učitelja online je popunilo upitnik.

Postupak prikupljanja podataka trajao je tijekom mjeseca svibnja i lipnja 2015.

3 REZULTATI

3.1 Znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti

U Tablici 4. prikazane su prosječne vrijednosti (M) odgovora učitelja na pitanja kojima su se mjerila znanja o umjetničkoj darovitosti djece.

<i>Tablica 4. Znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti</i>			
Pitanja znanja	N	M	SD
Izrazito inteligentna djeca su i darovita djeca.	93	0.77	0.420
Darovitost je spoj kreativnosti, sposobnosti i motivacije.	93	0.90	0.297
Umjetnički darovitu djecu karakterizira visoki IQ.	93	0.74	0.440
Umjetnički darovita djeca pripadaju skupini djece s posebnim potrebama.	93	0.52	0.502
Umjetnička darovitost je nasljedna, odnosno genetski uzrokovano stanje.	93	0.71	0.456
Umjetnički darovito dijete poslušno izvršava zadatke.	93	0.86	0.349
Umjetnički darovito dijete besprijekorno slika.	93	0.19	0.397
Umjetnički darovito dijete identificira se u prvom razredu osnovne škole.	93	0.58	0.496
Umjetnički darovita djeca vole društvo vršnjaka i s njima najradije provode vrijeme.	93	0.74	0.440
Samo psiholog može identificirati umjetnički darovitu djecu.	93	0.88	0.325
Istančan smisao za humor pokazatelj je rane darovitosti.	93	0.33	0.474
Umjetnički darovita djeca od odraslih traže mentorstvo i pomoć pri svladavanju problema.	93	0.52	0.502
Istaknutost prirodnoga potencijala na najmanje jednom području definira darovitost.	93	0.84	0.370
Darovito dijete i bistro dijete su sinonimi.	93	0.84	0.370
Umjetnički darovito dijete je vrlo kritično.	93	0.57	0.498
Darovito dijete voli izlaganja u dijelovima	93	0.60	0.492
Umjetnički darovita djeca su „dobra“ djeca koja ne postavljaju puno pitanja već rade što im se kaže.	93	0.95	0.227
Djeca ambicioznih roditelja postaju umjetnički darovita djeca.	93	0.97	0.178
Umjetnički darovita djeca postaju slavni i kreativni pojedinci kada odrastu.	93	0.91	0.282
Umjetnički darovita djeca se ponekad mogu činiti kao hiperaktivna djeca.	93	0.84	0.370
Umjetnički se darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom.	93	0.35	0.481
Djeca koja su likovno nadarena detaljno opisuju parametre boja.	93	0.53	0.502
<i>Bilješka: N = broj ispitanika; M = prosječna vrijednost; SD = standardna devijacija</i>			

Budući da je svakom točnom odgovoru dodijeljena vrijednost 1, a netočnom nula, što je prosječna vrijednost bliža 1, to su učitelji u prosjeku točnije odgovorili na određeno pitanje. Što je prosječna vrijednost bliža 0, to su učitelji imali manje znanja o određenoj čestici znanja. Kako je vidljivo iz Tablice 4., učitelji su u prosjeku najbolje znali da je tvrdnja *Djeca*

ambicioznih roditelja postaju umjetnički darovita djeca netočna (M= 0.97). Također su i za tvrdnju *Umjetnički darovita djeca su „dobra“ djeca koja ne postavljaju puno pitanja već rade što im se kaže* znali da je netočna (M=0.95). Učitelji su također u prosjeku dobro znali da umjetnički darovita djeca ne postaju slavna kada odrastu (M= 0.91) te da je darovitost spoj kreativnosti, sposobnosti i motivacije (M= 0.90). Nasuprot tome, ispitanici su najmanje znanja imali o česticama: *Umjetnički darovito dijete besprijekorno slika* (M= 0.19); *Istančan smisao za humor pokazatelj je rane darovitosti* (M= 0.33), *Umjetnički se darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom* (M= 0.35). Posebno je zanimljiva činjenica da učitelji u prosjeku nisu imali posebno visoko znanje o tome pripadaju li umjetnički darovita djeca skupini djece s posebnim potrebama (M= 0.52).

3.2 Znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti – postotci

Kako bi rezultati prikazani u Tablici 4. bili još jasniji, izračunat je postotak učitelja koji su točno, odnosno netočno odgovorili na pojedine čestice kojima su se mjerila njihova znanja o umjetnički darovitoj djeci. U Tablici 5. prikazani su postotci znanja učitelja o umjetničkoj darovitosti. Uz svaku česticu označeno je li ona točna ili netočna na način da T označava točnu tvrdnju, a N netočnu. Za svaku česticu je potom u tablici prikazan postotak učitelja koji se slažu, odnosno ne slažu s određenom tvrdnjom.

Kako je vidljivo iz Tablice 5., najveći postotak učitelja (96.8%) nije se složio s tvrdnjom prema kojoj djeca ambicioznih roditelja postaju umjetnički darovita. Drugim riječima, čak je 96.8% učitelja znalo da je ta tvrdnja netočna i time pokazalo odlično znanje na toj čestici. Gotovo je 95% učitelja znalo je da umjetnički darovita djeca zapravo nisu poslušna djeca koja ne postavljaju puno pitanja i rade što im se kaže. Isto tako, velik broj učitelja (91.4%) znalo je da umjetnički darovita djeca nužno ne postaju slavna kada odrastu. Da je darovitost spoj kreativnosti, sposobnosti i motivacije, znalo je čak 90.3% učitelja. To je u skladu s prosječnim vrijednostima koje su pokazale da su učitelji upravo najtočnije odgovorili na ta pitanja (M= 0.97, M= 0.95, M= 0.91, M= 0.90). Vrlo visok postotak učitelja (88.2%) znalo je da je čestica

Samo psiholog može identificirati umjetnički darovitu djecu netočna. Time su pokazali vrlo dobro znanje na toj čestici. S česticama *Darovito dijete i bistro dijete* su sinonimi te *Umjetnički darovita djeca vole društvo vršnjaka i s njima najradije provode vrijeme* 83.9% i 74.2% učitelja nije se složilo, što govori kako je 83.9%, odnosno 74.2% učitelja znalo da su te čestice netočne. Time su pokazali visoko znanje na tim česticama. Da je umjetnička darovitost nasljedna, odnosno genetski uzrokovano stanje 71% učitelja se nije složilo, tj. 71% učitelja je znalo kako je ta čestica netočna. To je u skladu s prosječnim vrijednostima koje su pokazale da su učitelji najtočnije odgovorili na ta pitanja ($M= 0.88$, $M= 0.84$, $M= 0.74$, $M= 0.71$).

Iako je na većini čestica znanja velik broj učitelja pokazao zavidno znanje o umjetnički darovitoj djeci, na nekim česticama svega je mali broj učitelja dao točne odgovore. Primjerice, svega 19.4 % učitelja znalo je da umjetnički darovito dijete besprijekorno slika. Svega 33.3% učitelja znalo je da umjetnički darovita djeca imaju istančan smisao za humor, a 35.5% učitelja znalo je da se umjetnički darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom, što je u skladu s prosječnim vrijednostima na tim pitanjima ($M= 0.19$, $M= 0.33$, $M= 0.35$). Samo je 43% učitelja znalo da je umjetnički darovito dijete vrlo kritično. Da djeca koja su likovno nadarena detaljno opisuju parametre boja znalo je tek 52.7% učitelja. To je u skladu s prosječnim vrijednostima koje su pokazale da su učitelji najslabije odgovorili na ta pitanja ($M= 0.57$, $M= 0.53$).

<i>Tablica 5. Znanja učitelja o umjetnički darovitoj djeci</i>		
<i>Pitanja znanja</i>	<i>Slazem se (%)</i>	<i>Ne slazem se (%)</i>
Izrazito inteligentna djeca su i darovita djeca. N	22.6	77.4
Darovitost je spoj kreativnosti, sposobnosti i motivacije. T	90.3	9.7
Umjetnički darovitu djecu karakterizira visoki IQ. N	25.8	74.2
Umjetnički darovita djeca pripadaju skupini djece s posebnim potrebama. T	51.6	48.4
Umjetnička darovitost je nasljedna, odnosno genetski uzrokovano stanje. N	29.0	71.0
Umjetnički darovito dijete poslušno izvršava zadatke. N	14.0	86.0
Umjetnički darovito dijete besprijeckorno slika. T	19.4	80.6
Umjetnički darovito dijete identificira se u prvom razredu osnovne škole. N	41.9	58.1
Umjetnički darovita djeca vole društvo vršnjaka i s njima najradije provode vrijeme. N	25.8	74.2
Samo psiholog može identificirati umjetnički darovitu djecu. N	11.8	88.2
Istančan smisao za humor pokazatelj je rane darovitosti. T	33.3	66.7
Umjetnički darovita djeca od odraslih traže mentorstvo i pomoć pri svladavanju problema. N	48.4.	51.6
Istaknutost prirodnoga potencijala na najmanje jednom području definira darovitost. T	83.9.	16.1
Darovito dijete i bistro dijete su sinonimi. N	16.1.	83.9
Umjetnički darovito dijete je vrlo kritično. T	57.0	43.0
Darovito dijete voli izlaganja u dijelovima. N	39.8	60.2
Umjetnički darovita djeca su „dobra“ djeca koja ne postavljaju puno pitanja već rade što im se kaže. N	5.4	94.6
Djeca ambicioznih roditelja postaju umjetnički darovita djeca. N	3.2.	96.8
Umjetnički darovita djeca postaju slavni i kreativni pojedinci kada odrastu. N	8.6	91.4
Umjetnički darovita djeca se ponekad mogu činiti kao hiperaktivna djeca. T	83.9	16.1
Umjetnički se darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom. T	35.5	64.5
Djeca koja su likovno nadarena detaljno opisuju parametre boja. T	52.7	47.3
Bilješka: N= netočna čestica, T= točna čestica		

3.3 Stavovi učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi

Tablica 6. prikazuje prosječne vrijednosti (M) odgovora učitelja na pitanja kojima su se mjerili stavovi o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi. Budući da su za svaku česticu stavova učitelji mogli odgovoriti na skali od 1 do 5, što je prosječna vrijednost bliža 5, to su učitelji u prosjeku imali pozitivniji stav o umjetnički darovitoj djeci i prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi. Što je prosječna vrijednost bliža 1, to su učitelji negativniji stav o spomenutome.

Općenito iz tablice se može zaključiti kako učitelji generalno imaju pozitivne stavove prema umjetnički darovitoj djeci, kao i prema prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi. U prilog tome govori činjenica kako ne postoji prosječna vrijednost manja od 3. Učitelji su tako smatrali da bi umjetnički darovito dijete u njihovom razredu za njih bilo izazov, a ne smetnja (M= 4.34), da učitelj ima važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece (M= 4.29), da se umjetnički darovitu djecu ne bi trebalo izdvojiti u zaseban razred (M= 4.30) te da je uključivanje takve djece u redovnu nastavu korisno za ostalu djecu jer uz njih mogu brže i bolje razvijati svoju kreativnost (M= 4.22). Ovakav trend je pozitivan jer su učitelji upravo one osobe koje imaju važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece. Njihov je stav prema takvoj djeci bitan jer o njima ovisi u kojoj će mjeri i kako ta djeca svoju nadarenost njegovati i razvijati.

Ipak, na nekim česticama učitelji su u prosjeku imali nešto negativnije stavove. To se odnosi na čestice *Umjetnički darovito dijete u redovnom razrednom okruženju ne može ostvariti svoj puni potencijal jer okolina nije dovoljno poticajna za njega* (M= 3.35), *Umjetnički darovita djeca su zanemarena u odgojno-obrazovnom sustavu* (M = 3.39), *Smatram da postoje drugi predmeti koji su važniji od predmeta Likovne kulture* (M= 3.49), *Smatram kako je bitnije s učenicima vježbati pisati i čitati nego crtati* (M= 3.65). Iako se radi o česticama na kojima su učitelji postigli nešto niže prosječne vrijednosti, još uvijek se radi o relativno pozitivnim stavovima jer su njihove prosječne vrijednosti ipak bliže 5 nego 1.

Tablica 6. Stavovi učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi- pregled po svakoj čestici stavova

<i>Pitanje stavova</i>	N	M	SD
Umjetnički darovita djeca otežavaju mi nastavni proces jer im posvećujem previše vremena, posebno pod satima Likovne i Glazbene kulture.	93	3.74	1.020
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu nepotrebni su jer su sva djeca nadarena za likovni.	93	4.11	1.118
Učitelj ima važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece.	93	4.29	0.829
Umjetnički darovito dijete za mene bi bio izazov, a ne smetnja.	93	4.34	0.903
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu nepotrebni su jer mogu dovesti jedino do bahatosti i elitizma.	93	4.13	1.055
Moguća je integracija umjetnički darovite djece s ostalom djecom u redovnom razredu.	93	4.14	1.028
Lakše mi je bez umjetnički darovite djece u razredu jer onda ne moram utrošiti dodatno vrijeme i napor u pripremi sati Likovne kulture.	93	3.88	1.214
Grupiranje umjetnički darovite djece štetno je njima samima jer doprinosi elitizmu i bahatosti.	93	3.47	1.176
Umjetnički darovitu djecu trebalo bi se izdvojiti u zaseban razred kako ne bi ometali ostalu djecu.	93	4.30	1.019
Nastojim obogatiti sadržaje Likovne kulture učenicima koji se ističu od ostalih.	93	3.80	1.027
Smatram kako Likovna kultura nema veliku važnost u odnosu na ostale predmete.	93	3.94	1.082
Ne postoje umjetnički darovita djeca jer su sva djeca nadarena za likovni.	93	4.13	1.013
Umjetnički darovitoj djeci trebalo bi se pristupiti s jednakom pozornošću kao i djeci s ostalim posebnim potrebama.	93	3.74	1.250
Uključivanje umjetnički darovitog djeteta u redovnu nastavu korisno je za ostalu djecu u razredu jer uz umjetnički darovito dijete redovna djeca mogu brže i bolje razvijati svoju kreativnost.	93	4.22	0.86
Umjetnički darovito dijete često je „zločesto“ što negativno utječe na ostalu djecu u razredu.	93	4.03	0.890
Umjetnički darovito dijete u redovnom razrednom okruženju ne može ostvariti svoj puni potencijal jer okolina nije dovoljno poticajna za njega.	93	3.35	0.963
Smatram da postoje drugi predmeti koji su važniji od predmeta Likovne kulture.	93	3.49	1.157
Ponekad održim drugi nastavni predmet umjesto predmeta Likovne kulture.	93	4.45	0.973
Smatram kako sam sposobna identificirati umjetnički darovito dijete u razredu.	93	3.60	0.968
Smatram kako je predmet Likovna kultura od velike važnosti jer učenicima pruža stjecanje trajnih i uporabljivih znanja, razvija sposobnosti i vještine u likovnom izražavanju, odnosno vizualnoj komunikaciji.	93	4.11	0.994
Smatram kako je bitnije s učenicima vježbati pisati i čitati nego crtati.	93	3.65	1.213
Umjetnički darovita djeca zanemarena su u odgojno-obrazovnom sustavu.	93	3.39	1.064
Satnica Likovne kulture trebala bi biti veća od jedan sat tjedno.	93	3.68	1.336

Kako bi prosječne vrijednosti vezane uz odgovore učitelja na pojedinim česticama stavova bile još jasnije, važno je prikazati postotak učitelja koji su se slagali, odnosno ne slagali s pojedinim česticama stavova. Kao što je vidljivo iz Tablice 7. velik broj učitelja (72.1%) imao je pozitivan stav prema umjetnički darovitoj djeci i prilagodbi likovne kulture takvoj djeci. Primjerice, da učitelj ima važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece smatralo je 88.1% učitelja, dok je 86% učitelja smatralo kako bi umjetnički darovito dijete za njega bilo izazov, a ne smetnja. Da je uključivanje darovitoga djeteta u redovnu nastavu korisno za ostalu djecu u razredu jer uz umjetnički darovito dijete redovna djeca mogu brže i bolje razvijati svoju kreativnost smatralo je 82.8% učitelja, dok je 84.9% učitelja smatralo da je Likovna kultura važan nastavni predmet jer učenicima pruža stjecanje trajnih i uporabljivih znanja, razvija sposobnosti i vještine u likovnom izražavanju, odnosno vizualnoj komunikaciji. Takvi rezultati u skladu su s visokim prosječnim vrijednostima koju su učitelji postigli na navedenim česticama stavova (M= 4.29, M= 4.34, M= 4.22, M= 4.11).

Zanimljivo je da čak 72.1% učitelja nije smatralo da predmet Likovna kultura nema veliku važnost u odnosu na ostale predmete u školi.¹

Na nekim česticama stavova popriličan broj učitelja imao je negativan stav prema umjetnički darovitoj djeci ili prilagodbi Likovne kulture njihovim potrebama. Primjerice, 22.6 % učitelja smatralo je da umjetnički darovito dijete u redovnom razrednom okruženju ne može ostvariti svoj puni potencijal jer okolina nije dovoljno poticajna za njega. Slično, 23.7 % učitelja smatralo da postoje drugi predmeti koji su važniji od predmeta Likovne kulture, dok je 17.2 % učitelja smatralo da je s učenicima važnije vježbati čitati i pisati nego crtati. Ovi rezultati su u skladu s relativno niskim prosječnim vrijednostima postignutim na ovom česticama vidljivim u Tablici 6 (M= 3.35, M= 3.49, M= 3.65).

Da bi grupiranje umjetnički darovite djece bilo po takvu djecu štetno i da bi doveo do elitizma i bahatosti smatra 20.5% učitelja. Neki učitelji (15.1%) mišljenja su kako im je lakše bez

¹ Ovaj rezultat odnosi se na zbroj onih učitelja koji su pri odgovaranju na ovu česticu zaokružili «uopće se ne slažem» i onih učitelja koji su zaokružili «ne slažem se». Svi daljnji komentari Tablice 7 u tekstu se također odnose ili na zbroj odgovora «potpuno se slažem» i «slažem se», ili na zbroj «potpuno se ne slažem» i «ne slažem se».

umjetnički darovite djece u razredu jer onda ne moraju utrošiti dodatno vrijeme i napor u pripremi sati iz predmeta Likovne kulture. S česticom *Umjetnički darovitoj djeci trebalo bi se pristupiti s jednakom pozornošću kao i djeci s ostalim posebnim potrebama* ne slaže se 18.3% učitelja. Oni smatraju da se umjetnički darovitoj djeci ne treba pristupiti s jednakom pozornošću kao i djeci s ostalim posebnim potrebama. Ovi rezultati su u skladu s niskim prosječnim vrijednostima postignutim na ovom česticama vidljivim u Tablici 6 (M= 3.47, M= 3.88, M= 3.74).

Na svim ostalim česticama stavova, najveći broj učitelja bio je neodlučan te zaokružio „niti se slažem, niti se ne slažem“.

Tablica 7. Stavovi učitelja o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi- pregled prosječnih vrijednosti po svakoj čestici stavova

<i>Čestica iz skale stavova</i>	<i>Uopće se ne slažem (%)</i>	<i>Ne slažem se (%)</i>	<i>Niti se slažem, niti se ne slažem (%)</i>	<i>Slažem se (%)</i>	<i>Potpuno se slažem (%)</i>
Umjetnički darovita djeca otežavaju mi nastavni proces jer im posvećujem previše vremena, posebno pod satima Likovne i Glazbene kulture.	28.0	31.2	29.0	10.8	1.1
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu nepotrebni su jer su sva djeca nadarena za likovni.	47.3	31.2	11.8	4.3	5.4
Učitelj ima važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece.	1.1	3.2	7.5	41.9	46.2
Umjetnički darovito dijete za mene bi bio izazov, a ne smetnja.	2.2	2.2	9.7	31.2	54.8
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu nepotrebni su jer mogu dovesti jedino do bahatosti i elitizma.	46.2	33.3	10.8	6.5	3.2
Moguća je integracija umjetnički darovite djece s ostalom djecom u redovnom razredu.	5.4	1.1	10.8	39.8	43.0
Lakše mi je bez umjetnički darovite djece u razredu jer onda ne moram utrošiti dodatno vrijeme i napor u pripremi sati Likovne kulture.	41.9	24.7	18.3	9.7	5.4
Grupiranje umjetnički darovite djece štetno je njima samima jer doprinosi elitizmu i bahatosti.	22.6	29.0	28.0	14.0	6.5
Umjetnički darovitu djecu trebalo bi se izdvojiti u zaseban razred kako ne bi ometali ostalu djecu.	57.0	26.9	8.6	4.3	3.2
Nastojim obogatiti sadržaje Likovne kulture učenicima koji se ističu od ostalih.	4.3	4.3	25.8	38.7	26.9
Smatram kako Likovna kultura nema veliku važnost u odnosu na ostale predmete.	35.5	36.6	19.4	3.2	5.4
Ne postoje umjetnički darovita djeca jer su sva djeca nadarena za likovni.	43.0	38.7	9.7	5.4	3.2
Umjetnički darovitoj djeci trebalo bi se pristupiti s jednakom pozornošću kao i djeci s ostalim posebnim potrebama.	8.6	9.7	12.9	36.6	32.3
Uključivanje umjetnički darovitog djeteta u redovnu nastavu korisno je za ostalu djecu u razredu jer uz umjetnički darovito dijete redovna djeca mogu brže i bolje razvijati svoju kreativnost.	0	3.2	14.0	40.9	41.9
Umjetnički darovito dijete često je „zločesto“ što negativno utječe na ostalu djecu u razredu.	36.6	34.4	24.7	4.3	0

Umjetnički darovito dijete u redovnom razrednom okruženju ne može ostvariti svoj puni potencijal jer okolina nije dovoljno poticajna za njega.	11.8	34.4	31.2	22.6	0
Smatram da postoje drugi predmeti koji su važniji od predmeta Likovne kulture.	25.8	23.7	26.9	21.5	2.2
Ponekad održim drugi nastavni predmet umjesto predmeta Likovne kulture.	67.7	18.3	8.6	2.2	3.2
Smatram kako sam sposobna identificirati umjetnički darovito dijete u razredu.	4.3	4.3	35.5	38.7	17.2
Smatram kako je predmet Likovna kultura od velike važnosti jer učenicima pruža stjecanje trajnih i uporabljivih znanja, razvija sposobnosti i vještine u likovnom izražavanju, odnosno vizualnoj komunikaciji.	3.2	6.5	5.4	46.2	38.7
Smatram kako je bitnije s učenicima vježbati pisati i čitati nego crtati.	29.0	31.2	22.6	9.7	7.5
Umjetnički darovita djeca zanemarena su u odgojno-obrazovnom sustavu.	5.4	12.9	34.4	32.3	15.1
Satnica Likovne kulture trebala bi biti veća od jedan sat tjedno.	7.5	15.1	19.4	18.3	39.8

3.4 Veza između znanja učitelja o umjetnički darovitoj djeci i stavova o prilagodbi kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi

Kako bismo utvrdili postoji li veza između stavova učitelja o umjetnički darovitoj djeci i prilagodbi likovne kulture takvoj djeci u razrednoj nastavi te njihovih znanja o umjetnički darovitoj djeci, izračunata je Pearson-ova korelacija. Rezultati su pokazali kako veza između stavova o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi i znanja o umjetnički darovitoj djeci nije bila statistički značajna ($r = -0.087$; $p = 0.41$).

4 RASPRAVA I ZAKLJUČAK

U vrijeme dok je na čelu Ministarstva prosvjete bila Ljilja Vokić, 1997., u cilju navodnoga rasterećenja učenika drastično je smanjena satnica likovne, glazbene i tehničke kulture, a istodobno povećana satnica hrvatskoga jezika u osnovnim školama.

Svega jedan sat likovne kulture tjedno u hrvatskim školama znači da nastava likovnoga odgoja i likovne kulture u našim školama ne zauzima važno mjesto. Točnije, u usporedbi s drugim zemljama, usmjerenost na vizualnu kulturu u hrvatskim školama vidno zaostaje. Rezultat je to neodgovarajućega odnosa prosvjetnih vlasti, ali i društva prema likovnoj izobrazbi. Ne pridaje se velika važnost vizualne kulture u odgoju i obrazovanju (Lapaine, Marjanac, 1998).

Rezultati ovoga istraživanja pokazali su kako učitelji u prosjeku imaju dosta visoko znanje o umjetnički darovitoj djeci što ne znači da daljnje sustavno obrazovanje učitelja nije potrebno. Štoviše, tek 55.9% učitelja smatra kako su sposobni identificirati umjetnički darovito dijete u svome razredu, što je iznenađujuće malo. Nadalje, iako tvrde da su sposobni identificirati umjetnički darovito dijete u svome razredu, jako je malo učitelja (19.4%) znalo da je jedna od karakteristika umjetnički darovitoga djeteta besprijekorno slikanje.

Također, to što su učitelji u ovom istraživanju pokazali visoko znanje o umjetnički darovitoj djeci ne mora značiti da svi učitelji u Hrvatskoj dosta znaju o spomenutoj populaciji djece. Naime, prema podacima Državnog zavoda za statistiku, u Republici Hrvatskoj je na početku školske godine 2009./2010. bilo ukupno 31 235 učitelja.² Za potrebe ovog diplomskog rada ispitano je tek 93 učitelja razredne nastave. Uzme li se ta činjenica u obzir, otvara se prostor ka daljnjim istraživanjima i edukacijama učitelja.

Osim što su pokazali visoko znanje o umjetnički darovitoj djeci, učitelji razredne nastave izrazili su poprilično pozitivne stavove prema umjetnički darovitoj djeci i prilagođavanju

² Preuzeto sa <http://www.dzs.hr/Hrv/important/Interesting/teachers.htm>

likovne kulture umjetnički darovitoj djeci. Naime, 72.1% učitelja smatra kako likovna kultura ima veliku važnost u odnosu na ostale predmete.

Umjetnički se darovita djeca integriraju u razred sa svim učenicima te bi se trebala stvarati pozitivna, prijateljska atmosfera. Nikako ne bi trebalo isključivati umjetnički darovito dijete iz neke aktivnosti samo zato što će pojedino gradivo njemu biti prelagano već bi se takvo dijete trebalo uključiti u neke radionice, tim više što je ono kompetentnije u odnosu na ostalu djecu. Pozitivan stav prema integraciji umjetnički darovite djece u redovan razred ima 82.8% učitelja.

Učitelji imaju ogroman zadatak i odgovornost kada u svom razredu imaju darovito dijete. Taj zadatak nije nimalo lak. Osim što trebaju biti dovoljno kompetentni, puni razumijevanja i strpljivosti prema takvoj djeci, trebaju i dodatno obogatiti program likovne kulture što nije nimalo lak zadatak budući da je satnica likovne kulture pala na jedan sat tjedno. Više od polovice ispitanih učitelja (58.1%) smatra kako bi satnica likovne kulture trebala biti veća od jedan sat tjedno, što je u prosjeku malo ako se u obzir uzme važnost vizualne kulture. S druge strane, 65.6% učitelja istaknulo je kako nastoje obogatiti sadržaje likovne kulture onim učenicima koji se ističu od ostalih. Nedvojbeno se postavlja pitanje kako i na koje sve načine oni obogaćuju sadržaje likovne kulture te čine li to uistinu ili su dali poželjne odgovore.

Gotovo polovica ispitanih učitelja (47.4%) smatra kako su umjetnički darovita djeca zanemarena u odgojno-obrazovnome sustavu, dok njih 57% smatra kako je likovna kultura zapostavljena u odgojno-obrazovnome sustavu. Sama činjenica što je satnica likovne kulture smanjena govori tome u prilog. Kako li onda uopće umjetnički darovito dijete može napredovati u području u kojem je darovito? Te vrijednosti moraju njegovati obitelji, ali nisu sve obitelji iste. Neke obitelji čak zanemaruju djecu umjesto da im pružaju dodatnu podršku. Dok postoje imućnije obitelji, koje će vrlo vjerojatno poslati svoju umjetnički darovitu djecu u privatne škole, umjetnički darovita djeca iz nešto siromašnijih obitelji vjerojatno će ostati neprepoznata. Valja napomenuti kako je izvanškolskih sadržaja za umjetnički darovitu djecu u Hrvatskoj jako malo, a uglavnom su smještene u Zagrebu. Postoje razne udruge za poticanje darovitosti poput udruge Bistrić u Zagrebu koja djeluje u području odgoja i obrazovanja darovitih na svim razinama odgojno-obrazovnog sustava. Udruga okuplja djecu od 4 do 11 godina te pruža radionice za darovitu djecu, ali i za darovitu djecu s teškoćama u razvoju i

ponašanju. Bistrić surađuje s udrugama roditelja darovite djece te s drugim udrugama, institucijama i pojedincima koji rade s djecom i za djecu. Postoje i edukacije za rad s darovitima u sklopu redovitih programa vrtića i škola poput jednodnevnih seminara koji uključuju i teoretski i praktični dio te projekata koji uključuju identifikaciju i organiziranje obogaćenoga programa za darovite.

Na nekim česticama učitelji su iskazali nešto slabije znanje o umjetnički darovitoj djeci i negativnije stavove o prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitoj djeci. Ranije je spomenuto da je samo 19.4 % učitelja znalo kako umjetnički darovito dijete besprijeekorno slika. Svega 33.3% učitelja znalo je da općenito darovita djeca imaju istančan smisao za humor, a 35.5% učitelja znalo je da se darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom.

Veza između znanja o umjetnički darovitoj djeci i stavova prema prilagodbi likovne kulture umjetnički darovitima nije statistički značajna. Što je dovelo do ovakvih rezultata može se samo pretpostaviti. Postoji mogućnost da učitelji zbog čestoga sudjelovanja u raznim istraživanjima više nisu bili zainteresirani i motivirani za iskreno odgovaranje, stoga to čine nezainteresirano te ne obraćaju pozornost na ono što ih se uistinu pita i što se od njih traži te njihovi odgovori ne predstavljaju stvarno stanje. Također, postoji mogućnost pronalaženja točnih odgovora na internetu, budući da je 1/3 ispitanika riješilo upitnik online. Jednako tako i ostatak učitelja koji je rješavao upitnik pisanim putem mogao je provjeriti svoje odgovore, budući da su upitnike mogli nositi doma, nisu ih rješavali na mjestu. Naposljetku, učitelji su mogli davati društveno poželjne odgovore.

Od 93 ukupno ispitanih učitelja, 35 učitelja³ navodi zašto smatraju da je Likovna kultura zanemarena u odgojno-obrazovnome sustavu. Kao neke od razloga najčešće navode nedovoljnu motiviranost učitelja, malenu satnicu te predrasudu o likovnoj kulturi kao nevažnom predmetu. „Zbog uvođenja novih predmeta, vjeronauka i nerazmišljanja o utjecaju likovne kulture na razvoj djeteta.“, „Od trenutka kad je smanjena satnica, sasvim je jasno.“, „Jer je nekima važnije pisati i računati.“, „Zbog predrasuda o likovnom kao nevažnom

³ 11 učitelja koji su popunili online upitnik te 24 učitelja koji su popunili upitnik u pisanoj verziji

predmetu.“, „Zato jer neki učitelji nisu sami spretni u likovnoj kulturi i nemaju ideje“, „Zbog nezainteresiranosti odgojno-obrazovnih institucija“.

Postoje i pozitivna iskustva i mišljenja gdje su neki učitelji istaknuli: „Jedna sam od učiteljica koja likovnu kulturu doživljam i poučavam kao i obrazovnu skupinu predmeta, te je tako i vrednujem, većina učiteljica ne bi se složila s tim, problem je i u satnici, 1 sat nije dovoljan za kvalitetno izvođenje nastave LK.“, „U školi kojoj radim likovna kultura nije zapostavljena jer se kolege rado odazivaju na likovne natječaje, izložbe povodom svečanosti u školi. Tamo žele pokazati što rade s učenicima i time istaknuti i svoju kreativnost.“

Na pitanje zašto misle (ukoliko tako misle) da su umjetnički darovita djeca zapostavljena u odgojno-obrazovnome društvu, jednak broj (35) učitelja je odgovorilo i na to pitanje. Kao najčešće razloge navode sljedeće: „Imaju malo prilike i poticaja za razvoj svoje darovitosti“, „Premalo pažnje im se posvećuje“, „Jer često ispada da su drugačiji od drugih i da su čudaci jer na sve oko sebe gledaju na jedan drugačiji način“, „Nedostatak senzibiliteta nastavnika, nedostatak financijskih sredstava“, „Zato jer nitko ne nagrađuje učitelje koji se više trude s takvom djecom i za prilagođene dobiju mrvice, sve je prepušteno samoinicijativi pojedinaca“, „Zbog nezainteresiranosti odgojno-obrazovnih institucija da naprave dobru analizu i sagledaju dosadašnje rezultate proizašle nakon smanjivanja broja sati glazbene i likovne kulture u osnovnoj školi, opterećenosti učitelja“, „Jer se smatra da će oni biti uobraženi i bahati prema ostaloj djeci, a ne da će pozitivno utjecati na ostale u razredu; možda nema dovoljno financijskih sredstava za njihovo drugačije školovanje“, „Takvu djecu najčešće učitelji uključuju u više aktivnosti, stoga je njihova angažiranost maksimalna što se odražava negativno na nastavni proces (redovni)“, „Odgojno obrazovni sustav više se bavi učenicima koji imaju poteškoća u učenju i vladanju. Njima se treba omogućiti više individualizirana nastava, dopunska nastava, više puta odgovaranja ili pisanja pisanih zadaća kako bi imali pozitivnu ocjenu, a to je sve pomanjkanje vremena za darovitu djecu“, „Mislim da učitelji razredne nastave nisu dovoljno osposobljeni za prepoznavanje darovite djece i uglavnom se radi prema uprosječivanju i šabloniziranju“, „Neprikladan prostor, nedostatak materijalnih sredstava, nedostatak učitelja likovne kulture“, „Ne daje im se dovoljno prostora i vremena da iznesu svoja viđenja, osjećaje. Često imaju poteškoća s učenjem (disleksiju, disgrafiju). Nisu shvaćena i dovoljno motivirana za rad“.

Komentar jedne učiteljice „Ne postoje metode otkrivanja likovno darovite djece i zbog nastavnog plana i programa“ kazuje koliko su nužne edukacije učitelja. Naime, Koren (1988) navodi metode otkrivanja općenito darovite djece naglasivši šest područja nadarenosti, a to su nadarenost u: općim intelektualnim sposobnostima, stvaralačkim (kreativnim) sposobnostima, specifičnim (školskim) sposobnostima, socijalnim i rukovodnim sposobnostima, umjetničkim sposobnostima te u psihomotornim sposobnostima. Također, za svaku kategoriju, navodi osobine nadarenih učenika. Winner (2010) također navodi karakteristike umjetnički darovitoga djeteta što je već ranije spomenuto. Tanay spominje vrjednovanje dječjih likovnih rada s ciljem praćenja napretka djece. Kako bi se dječji likovni rad vrjednovao, učitelj prije svega mora biti objektivan te mora znati razlikovati cjelinu i pojedinosti dječjeg likovnog rada. Praćenje i vrjednovanje učenika povlači sa sobom odnos učitelja i učenika. Nužno je mijenjati odnos učitelja i učenika ukoliko se žele ostvariti osnovni ciljevi propisani Nastavnim planom i programom. Učitelj treba poticati stvaralačku invenciju, originalnost, fleksibilnost te poticati na redefiniciju unutar samih ideja. U praćenju napredovanja učenika prati se razvoj opažanja (percepcije), primanja (receptije) te izražavanja (ekspresije). Tanay navodi neke primjere praćenja i vrjednovanja dječjeg likovnog izraza, a to su: „1. Uočava promjene oblika- kontrast karaktera i veličine oblika, 2. Razlikuje jednostavnu od složene forme, 3. Razlikuje otvoreni od zatvorenog prostora, 4. Uočava promjene kontrasta na plohi, 5. Pokazuje smisao za izražavanje volumenima, plohama, linijama, 6. Pokazuje sklonost za diferenciranje boja, primarnih i sekundarnih, 7. Zapaža osnovne kontraste boje prema boji, 8. Slobodno kombinira linije prema tijeku, 9. Pokazuje sklonost prema detaljima, 10. Ima osjećaj za cjelinu, 11. Pokazuje interes za oblikovanje: volumena, bojom, plohom, crtom i površinom, 12. Pokazuje sklonost prema crtaćim i slikarskim sredstvima likovne tehnike te prema sredstvima prostorne plastike (Tanay, 1990).

Jedna učiteljica smatra kako umjetnički darovita djeca nisu zapostavljena. „Mislim da nisu zapostavljena jer se svojim radom uvijek mogu isticati, budu pohvaljeni, čak i motivirani zbog komentara moga i djece u razredu.“ Sama pohvala nije dovoljna, a ukoliko je česta kod umjetnički darovitoga djeteta može razviti ekstrinzičnu umjesto intrinzične motivacije. Drugim riječima, darovito će dijete početi stvarati samo zbog pohvale. Kada bi ono bilo okruženo sebi sličnima, motivacija bi bila zasigurno drugačija, umjesto toga pohvala stiže od prosjeka.

Na pitanje koje metode je dobro koristiti prilikom prilagođavanja likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi te koje metode učitelji sami koriste, 34 učitelja⁴ uglavnom se izjasnilo kako su demonstracija, razgovor, analitičko promatranje, inovacija, građenje, likovni scenarij, slobodan izbor tehnike rada, odabir boja, motiva i slično neke od metoda koje je dobro koristiti kako bi likovnu kulturu prilagodili umjetnički darovitom djetetu te ih i sami primjenjuju u svome razredu. Nadalje, učitelji navode da u svojim razredima koriste multimedijiska sredstva, metode i tehnike rada predviđene za rad u višim razredima, dodatnu literaturu te dodatne zadatke kako bi likovnu kulturu prilagodili umjetnički darovitom djetetu. Također spominju posjete ateljeima, muzejima, izložbama te dodatnu nastavu iz likovne kulture kao i uključivanje u likovne natječaje.

Kao što je vidljivo iz ranije spomenutih komentara učitelja, satnica bi likovne kulture uistinu trebala biti veća od samo jedan sat tjedno te bi trebala biti i prilagođena umjetnički darovitoj djeci. Ni prosječnom djetetu 45 minuta likovne kulture tjedno nije dovoljno. Neophodno je likovnoj kulturi bilo pružiti više prostora nego što ga ima sada. Za učenje stranih jezika potrebno je tri sata tjedno, dok je za učenje vizualnoga jezika izdvojeno samo jedan sat tjedno. Kako li se uopće može očekivati da će ga djeca svladati u samo jednom satu tjedno? (Tomljanović, 2012).

S ciljem unaprijeđenja nastave likovne kulture u hrvatskim osnovnim školama, nastavu likovne kulture trebalo bi pomaknuti k projektnoj nastavi koja bi omogućila i nametnula interdisciplinarnost i povezivanje znanja u njihovom stvarnom, životnom kontekstu (Tomljanović, 2012). Sadašnji bi program likovne (vizualne) kulture trebao biti podložan promjenama kako bi se sadržaji smislenije povezali. Bez likovne se kulture u školi ne može napraviti kvalitetna školska kazališna predstava kao ni plakat. Košćec veliku važnost vidi u multidisciplinarnosti. U Hrvatskoj je darovitost, kao i obrazovanje darovitih, još uvijek nedovoljno istraženo područje (Borić, Perković Krijan, 2014).

Ovaj diplomski rad daje uvid u samo malen dio stvarnosti koja ukazuje na stanje umjetnički darovite djece te otvara mogućnost daljnjega istraživanja umjetnički darovite djece.

⁴ 10 učitelja koji su popunili upitnik online te 24 učitelja koji su popunili upitnik u pisanoj verziji

5 LITERATURA

1. Bouillet, D., (2010). *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga
2. Borić, E., Perković Krijan I. (2014). *Teacher's attitudes towards gifted students and differences in attitudes regarding the years of teaching*. Croatian journal of education
3. Brešan, D. (2008). *Dječja likovna kreativnost od prve do desete godine*. Osijek: Profil
4. Cvetković-Lay, J. (1995). *Ja hoću i mogu više*. Zagreb: Alinea
5. Cvetković- Lay, J. (2010). *Darovito je, što ću sa sobom?* Zagreb: Alinea
6. Cvetković- Lay, J, Sekulić Majurec, A. (2008). *Darovito je, što ću s njim?* Zagreb: Alinea
7. Čudina-Obradović, M. (1991). *Nadarenost, razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga
8. Državni zavod za statistiku (godina) <http://www.dzs.hr/Hrv/important/Interesting/teachers.htm> Pristupljeno 11. lipnja 2015
9. George, D. (2004). *Obrazovanje darovitih*. Zagreb: Educa
10. Grgurić, N., i Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa
11. Herceg, Rončević, Karlavaris (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa
12. Koren, I. (1989). *Kako prepoznati i identificirati nadarenog učenika*. Zagreb: Školske novine
13. Koren, I., Ivezić, Z. (1989). *Pogled na pojavu nadarenosti*. Pula: Društvo za profesionalnu orijentaciju Istre
14. Koren, I. (1988). *Nastavnik i nadareni učenici*. Sisak: USIZ za zapošljavanje
15. Lapaine, M., Marjanac, T. (1998). *Crtež u znanosti*. Zagreb: Geodetski fakultet
16. Ozimec, S. (1996). *Otkriće kreativnosti*. Varaždinske toplice: Tonimir
17. Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju darovitih učenika (2012). http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/propisi/Pravilnici_15.pdf Pristupljeno 25. travnja 2015
18. Roca, J. (1981). *Likovni odgoj u osnovnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga

19. Tanay, E. R. (1990). *Likovna kultura u nižim razredima osnovne škole, priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga
20. Tomljanović, P. (2012). <http://pogledaj.to/drugestvari/zasto-je-nuzno-povecati-broj-sati-likovnog-obrazovanja-u-skolama/> Pristupljeno 25. travnja 2015
21. Vlahović-Štetić, V. (2005). *Daroviti učenici: teorijski pristup i primjena u školi*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja
22. Winner, E. (2005). *Darovita djeca, mitovi i stvarnost*. Lekenik: Ostvarenje
23. Yahnke Walker, S. (2007). *Darovita djeca, vodič za roditelje i odgajatelje: kako razumijeti, podržati i potaknuti vaše darovito dijete*. Zagreb: Verble

6 PRILOZI

Prilog 1. Upitnik znanja i stavova

Ispod se nalazi niz tvrdnji. Molim Vas da za svaku tvrdnju zaokružite onaj odgovor s kojim se više slažete. U svakoj tvrdnji zaokružite samo jedan odgovor.

Izrazito inteligentna djeca su i darovita djeca.	Slažem se	Ne slažem se
Darovitost je spoj kreativnosti, sposobnosti i motivacije.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovitu djecu karakterizira visoki IQ.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca pripadaju skupini djece s posebnim potrebama.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnička darovitost je nasljedna, odnosno genetski uzrokovano stanje.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovito dijete poslušno izvršava zadatke.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovito dijete besprijekorno slika.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovito dijete identificira se u prvom razredu osnovne škole.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca vole društvo vršnjaka i s njima najradije provode vrijeme.	Slažem se	Ne slažem se
Samo psiholog može identificirati umjetnički darovitu djecu.	Slažem se	Ne slažem se
Istančan smisao za humor pokazatelj je rane darovitosti.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca od odraslih traže mentorstvo i pomoć pri svladavanju problema.	Slažem se	Ne slažem se
Istaknutost prirodnoga potencijala na najmanje jednom području definira darovitost.	Slažem se	Ne slažem se
Darovito dijete i bistro dijete su sinonimi.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovito dijete vrlo je kritično.	Slažem se	Ne slažem se
Darovito dijete voli izlaganja u dijelovima.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca su „dobra“ djeca koja ne postavljaju puno pitanja već rade što im se kaže.	Slažem se	Ne slažem se
Djeca ambicioznih roditelja postaju umjetnički darovita djeca.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca postaju slavni i kreativni pojedinci kada odrastu.	Slažem se	Ne slažem se
Umjetnički darovita djeca ponekad se mogu činiti kao hiperaktivna djeca.	Slažem se	Ne slažem se

Umjetnički se darovita djeca uglavnom rode u obiteljima s obogaćenom okolinom.	Slazem se	Ne slazem se
Djeca koja su likovno nadarena detaljno opisuju parametre boja.	Slazem se	Ne slazem se

Ispod se nalazi niz tvrdnji. Molim Vas da na skali od 1 do 5 ocijenite koliko se slažete sa svakom tvrdnjom. Pri tome, 1 znači "potpuno se ne slažem", 2 znači "ne slažem se", 3 znači "niti se slažem, niti se ne slažem", 4 znači "slažem se", a 5 znači "potpuno se slažem".

Umjetnički darovita djeca otežavaju mi nastavni proces jer im posvećujem previše vremena, posebno pod satima Likovne i Glazbene kulture.	1	2	3	4	5
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu nepotrebni su jer su sva djeca nadarena za likovni.	1	2	3	4	5
Učitelj ima važnu ulogu u identificiranju umjetnički darovite djece.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovito dijete bi za mene bio izazov, a ne smetnja.	1	2	3	4	5
Posebni programi za umjetnički darovitu djecu su nepotrebni jer mogu dovesti jedino do bahatosti i elitizma.	1	2	3	4	5
Moguća je integracija umjetnički darovite djece s ostalom djecom u redovnom razredu.	1	2	3	4	5
Lakše mi je bez umjetnički darovite djece u razredu jer onda ne moram utrošiti dodatno vrijeme i napor u pripremi sati Likovne kulture.	1	2	3	4	5

Grupiranje umjetnički darovite djece štetno je njima samima jer doprinosi elitizmu i bahatosti.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovitu djecu trebalo bi se izdvojiti u zaseban razred kako ne bi ometali ostalu djecu.	1	2	3	4	5
Nastojim obogatiti sadržaje Likovne kulture učenicima koji se ističu od ostalih.	1	2	3	4	5
Smatram kako Likovna kultura nema veliku važnost u odnosu na ostale predmete.	1	2	3	4	5
Ne postoje umjetnički darovita djeca jer su sva djeca nadarena za likovni.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovitoj djeci trebalo bi se pristupiti s jednakom pozornošću kao i djeci s ostalim posebnim potrebama.	1	2	3	4	5
Uključivanje umjetnički darovitog djeteta u redovnu nastavu korisno je za ostalu djecu u razredu jer uz umjetnički darovito dijete redovna djeca mogu brže i bolje razvijati svoju kreativnost.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovito dijete često je „zločesto“ što negativno utječe na ostalu djecu u razredu.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovito dijete u redovnom razrednom okruženju ne može ostvariti svoj puni potencijal jer okolina nije dovoljno poticajna za njega.	1	2	3	4	5

Smatram da postoje drugi predmeti koji su važniji od predmeta Likovne kulture.	1	2	3	4	5
Ponekad održim drugi nastavni predmet umjesto predmeta Likovne kulture.	1	2	3	4	5
Smatram kako sam sposobna identificirati umjetnički darovito dijete u razredu.	1	2	3	4	5
Smatram kako je predmet Likovna kultura od velike važnosti jer učenicima pruža stjecanje trajnih i uporabljivih znanja, razvija sposobnosti i vještine u likovnom izražavanju, odnosno vizualnoj komunikaciji.	1	2	3	4	5
Smatram kako je bitnije s učenicima vježbati pisati i čitati nego crtati.	1	2	3	4	5
Umjetnički darovita djeca zanemarena su u odgojno-obrazovnome sustavu.	1	2	3	4	5
Satnica likovne kulture trebala bi biti veća od jednog sata tjedno.	1	2	3	4	5

Koje metode prilagođavanja predmeta Likovne kulture umjetničko darovitoj djeci koristite u razrednoj nastavi? (Ukoliko takvu djecu imate u svojem razredu.) Molim Vas, odgovor zapišite u za to predviđeno mjesto.

Koje metode, prema Vašem mišljenju, je dobro koristiti prilikom prilagođavanja predmeta Likovne kulture umjetnički darovitoj djeci u razrednoj nastavi? Molim Vas, odgovor zapišite u za to predviđeno mjesto.

Mislite li da učitelji razredne nastave prilagođavaju Likovnu kulturu umjetnički darovitoj djeci, ukoliko imaju takvu djecu? Zaokruži svoj odgovor.

Da Ne Ne znam

Mislite li da je Likovna kultura zapostavljena u odgojno obrazovnome sustavu? Zaokruži svoj odgovor.

Da Ne Ne znam

Mislite li da su umjetnički darovita djeca zapostavljena u društvu? Zaokruži svoj odgovor.

Da Ne Ne znam

Mislite li da su umjetnički darovita djeca zapostavljena u odgojno obrazovnome sustavu? Zaokruži svoj odgovor.

Da Ne Ne znam

Što mislite zašto je Likovna kultura zapostavljena u odgojno obrazovnom sustavu (ukoliko tako mislite)? Svoj odgovor zapišite u za to predviđeno mjesto.

Što mislite zašto su umjetnički darovita djeca zapostavljena u odgojno obrazovnom sustavu (ukoliko tako mislite)? Svoj odgovor zapišite u za to predviđeno mjesto.

